

**Ágoston Mihály, Kézikönyv a magyar médiamondatról
Anyanyelvű kommunikációnk hitele**

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 82. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2008. 388 lap

A szerző az Újvidéki Egyetem magyar tanszékének nyugalmazott professzora, számos kitűnő nyelvtani, helyesírási, nyelvhelyességi tárgyú könyv írója. Több évtizeden keresztül vezetett nyelvművelő rovatot délvidéki magyar lapokban. Ebből a gazdag anyagból már

közreadott egy kötetnyit „Rendszerbomlás? Nyelvhasználatunk zavarai” címmel (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990. 123 l.), s most, közel húsz év elteltével újabb, ezúttal jóval vastkosabb kötetben teszi közzé az újvidéki Magyar Szó napilapban és Hét Nap hetilapban 2003 és 2005 között publikált nyelvművelő cikkeinek gyűjteményét.

A kötetet az előszó (13–4) után egy terjedelmes tanulmány (Nyelvszemléleti kalauz a kézikönyv használatához, 15–41) vezet be, amely összefoglalja a szerzőnek az anyanyelvről, az anyanyelvépítésről, a média anyanyelvi szerepéről több mint fél évszázados tanári, kutatói és népművelői tevékenysége során kiérlelt gondolatait, és tájékoztatja az olvasót a gyűjtemény felépítéséről, használatának módjáról. A kötet fő része a tíz cikksorozatban összesen 304 cikkből álló példatár (42–365). A könyvet tárgymutató, szakirodalom-jegyzék és betűrendes összesített cikkjegyzék (366–88) zárja.

A kézikönyv megjelenésének napjaiban 80. születésnapját ünneplő ÁGOSTON MIHÁLY nem csupán nyelvész, hanem magyar nyelvész, mégpedig kisebbségi magyar nyelvész. Ezt az alapállását már művének első mondatában leszögezi: „Munkám tárgya nem a nyelv, hanem az anyanyelv” (13). Felfogása szerint az anyanyelv nem pusztán egyike a nyelvész által tanulmányozható nyelveknek, mivel anyanyelvéhez minden embert különleges viszony fűz, vagy legalábbis kellene, hogy fűzzön: „sohasem egészen a magánügyünk az, hogy hogyan viszonyulunk anyanyelvünkhöz, s nem is lehet az, amíg az adott nyelv nekünk anyanyelvünk. Pl. másoknak is árthatunk azzal, hogyha közös anyanyelvünket – akarva, nem akarva – rosszul használjuk” (16). Ez az anyanyelvközpontú szemlélet azonban nem vezethet más nyelvek lebecsüléséhez: „nincsenek értékesebb és kevésbé értékes anyanyelvek, sem ilyen nyelvközösségek” (uo.); „nincsen legszebb nyelv – saját anyanyelve azonban többnyire mindenkinek a legfontosabb és a legkedvesebb” (17).

Az, hogy ÁGOSTON MIHÁLY kisebbségi magyar nyelvész, könyvének szinte minden állásfoglalásából kiviláglik. Már az előszóban figyelmeztet arra, hogy aki „csak korlátozottan tudja önmagát megérteni vagy másokat megérteni, annak – politikai és egyéb jogaitól és lehetőségeitől függetlenül – a *személyes anyanyelvi szabadsága* nem lehet teljes” (13; a dőlt betűs szavakat a recenzió írója emelte ki). A bevezető tanulmányban is több ízben kitér a kisebbségek nyelvi jogaira: „mindenki anyanyelvhasználatát kollektív emberi jog illeti meg” (15); „minden nyelvi közösséget és minden anyanyelvet egyenértékűnek tekinthetünk” (uo.). Olykor még egy-egy példamondat nyelvtani, nyelvhelyességi elemzéséből is „kiszól”, és általános nyelvpolitikai észrevételt tesz, például a 125., „A mondat nem szóhalmaz” című cikkben: „(Ez az anyanyelvi kisebbség esetében a világon mindenütt így van: a tanulási szempontjából az anyaország nem egy az országok közül, hanem az egyetlen.)” (173; az aláhúzás, illetve a félkövér szedés a szerző írásmódját követi).

Ezt a kettős kötöttséget az is tükrözi, hogy a cikkek példamondatait felváltva az anyaországi és a délvidéki sajtóból származnak (bár lelőhelyük nincs feltüntetve, ez tartalmukból és a bennük levő hely- és személynevekből világosan kiderül). ÁGOSTON MIHÁLY „anyanyelvünk életterének egységében” gondolkodik és vizsgálódik, és ezzel véleményem szerint egyaránt szolgálja a magyarországi és a kisebbségi anyanyelvművelés ügyét. (Az *életter* szó viszont téves képzeteket kelthet, ennél fogva jobb lett volna mellőzni, és egyszerűen „anyanyelvünk egységének” megőrzéséről írni.)

Mint említettem, a sajtónyelvi példák lelőhelyét és az újságírók nevét a szerző nem adja meg, ebben is LÖRINCZE LAJOS iskolájának szellemét és módszerét követve (nem a hibázó ellen küzdünk, hanem a hiba ellen). Szerencsés választásnak kell minősítenünk, hogy a

kézikönyv példaanyaga a médianyelv köréből került ki, hiszen ez a nyelvi réteg bármely más rétegnél inkább befolyásol(hat)ja az élő nyelvhasználatot. E példák száma megközelíti az ezret, vagyis cikkenként átlagosan legalább három mondat elemzését kapjuk.

ÁGOSTON MIHÁLY kézikönyvének 304 cikke, elemzése mindig azt vizsgálja, mit akart vagy akarhatott elmondani a fogalmazó, s hogyan van felépítve egy-egy mondata (31). Vagyis a példák elemzésében és értékelésében egyaránt érvényesíti a kommunikációs és a strukturális szempontokat. A cél – amint erre a könyv alcíme is rámutat –: anyanyelvű kommunikációnk hitelének fenntartása, illetve erősítése.

Ezt a célt két „lépcsőben” lehet elérni (ezt nevezi a könyv írója „kétlépcsős nyelvművelés”-nek):

A) a nyelvész felhívja a figyelmet az újabb, netán kedvezőtlen jelenségekre, és értékeli őket;

B) a lektor, a pedagógus, az újságíró közvetíti és alkalmazza a nyelvész megállapításait. (Valami ilyesmire gondolhatott BÁRCZI GÉZA, amikor „lazán összefogott társadalmi szervezet” kiépítését, „nyelvművelő góccok” hálózatának megteremtését javasolta: *Nyelvművelésünk*. Gondolat, Bp., 1974: 129–30.)

A kommunikációs szemléletű nyelvművelés egyidejűleg két irányból vizsgálja a médiamondatot: az értetés (a közlő szándéka) és a figyelés-megértés (a befogadó tevékenysége) oldaláról (13). A nyelvész abban segíthet, hogy ez a két egymás felé irányuló törekvés minél inkább találkozzék egymással. Mindez egy kissé emlékeztet a GRICE-féle együttműködési alapelvre, amely bármiféle sikeres kommunikációnak az alapja (vö. *TOLCSVAI NAGY GÁBOR*, *A magyar nyelv stilsztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996: 42).

ÁGOSTON MIHÁLY sajátos kutatói műfaja a mondategész komplex megvilágítása. A mondatközpontúság ebben a könyvben általános elv. Ennek kétféle kedvező következménye is van: egyrészt teljes ellenőrzésre kötelez (semmilyen nyelvi jelenséget, a legapróbbat sem szabad megkerülni), másrészt az ismétlődő problémák alkalmat adnak a kérdés újabb és újabb szempontú megvilágítására (37).

A kötet 304 cikke, mint említettük, összesen csaknem 1000 példamondatot elemez, és ahol kell, helyesbít. Mindegyik cikkben legalább egy példa szemlélteti a magyarországi („anyaországi”) és legalább egy másik példa a délvidéki magyar sajtó nyelvhasználatát. Ez megteremti a két anyanyelvváltozat folyamatos szembesítésének lehetőségét, a meghatározó azonosságok és a nyilvánvaló különbségek leltározását.

Az elemzések minden egyes témáját a téma végére tett indexszám (felső index) jelöli. Ez a kötetben csak belelapolozó és a bevezetést el nem olvasó érdeklődőt átmenetileg megzavarhatja, mert lábjegyzetet keres, az pedig ebben a könyvben nincs. De idővel tisztázódik, hogy az indexek mire valók (vö. 36). Ilyen „indexelt” jelenség, nyelvhelyességi probléma a könyvben körülbelül 1800 lehet (l. 37); vannak továbbá indexszámmal nem jelölt megjegyzések, helyesbítési javaslatok is, a szerző szerint mintegy 200 (uo.). Vagyis a példatár összesen 2000 jelenséget mutat be és értékkel (cikkenként átlagosan több mint hat és felet).

A példatár, mint jeleztem, tíz cikkcsoportra tagolódik (zárójelben a cikkek száma): I. Írás (32), II. Csere (32), III. Szótévesztés (22), IV. Szórend (27), V. Szerkezet (37), VI. Szólások (22), VII. Egyeztetés (24), VIII. Birtoklás (29), IX. Pongyolaság (38), X. Idegenszerűség (41). A (folyamatosan sorszámozott) 304 cikk tehát nagyjából egyenletesen oszlik meg a tíz témakör között. A legkevesebb cikket a Szótévesztés és a Szólások fejezet tartalmazza, a legtöbbet az utolsó rész, az Idegenszerűség (ez főként „szerbesség”-et jelent, l. 376). De nem sokkal marad el ettől az utolsó előtti cikkcsoport, a Pongyolaság sem.

A cikkekben egymást követő példamondatok – a dolog természete szerint – különféle, egymással össze nem függő jelenségeket, hibatípusokat szemléltetnek. Egyet azonban mindig kiemel közülük a szerző, ennek megfelelően ad címet a cikknek, és e szerint sorolja be az I–X. csoport valamelyikébe. Például a Szólások cikkcsoport élén álló, 151-es sorszámú, „Óvjuk szólásaink tisztaságát!” című cikknek csak a második példamondatában van szólás, pontosabban szólástorzulás: **„Természetesen, a földön heverő szerencsétlennek sohasem olvasható a homlokán, mi baja”** (200; a példamondatokat a könyv következetesen félkövér szedéssel, külön bekezdésben hozza, ami jól kiemeli őket). A helyesbítés lényege: ezt a magyar ember úgy mondja, hogy **nincs a homlokára írva** vagy **ráírva** valami (a javítások és egyáltalán minden nyelvi adat szintén félkövérrel). Az első itt tárgyalt példa egy pongyola szerkezetű mondat (ezt nem idézem), a harmadik pedig a fölös (vagy látszólagos) alárendelés példája: **„Ha ez bebizonyosodna, az kimerítené a kémkedés fogalmát, amellyel komolyan megsértené a kétoldalú megállapodást”** (201). A cikknek ez a legfontosabb része, mert ez nem alkalmi, esetleges hiba (mint a másik kettő), hanem tipikus helytelenség, mondat szerkezeti alapkérdés. A harmadik tagmondatot bevezető vonatkozó névmási kötőszó az előtte levő mondat egységnek nem valamelyik mondatrészére, hanem az egészére vonatkozik, ennél fogva nem az *amellyel*, hanem az *amivel* kötőszóval kellene kezdődnie. „Ennél azonban egyszerűbb és természetesebb – állapítja meg a szerző – a *laza mellérendelt viszony*nak megfelelő forma: [új bekezdés] **„Ha ez bebizonyosodna, az kimerítené a kémkedés fogalmát; az viszont komolyan megsértené a kétoldalú megállapodást”**”.

Aki eleve a fölös vagy látszólagos alárendelés problémáját keresi a könyvben, azt a részletes, gondosan összeállított tárgymutató irányítja ide: alárendelés, alatta: látszólagos esete, mellette a kódszám: 151.8, vagyis 151. cikk, 8. téma (366). Ez is mutatja, milyen kulcskérdés ennek a kötetnek a használhatóságában a mutató. A 14 lapnyi tárgymutató (alcíme szerint „A típusok és az altípusok betürendes jegyzéke”) jól eleget tesz feladatának, bár lehetne még részletesebb (ilyen telhetetlenné teszi az olvasót egy jól szerkesztett könyv!). Ha például a mondatszerkesztés témakörét keressük, azt kell látnunk, hogy ilyen a mutatóban nincs. Van azonban helyette mondatátzövődés, mondatjelentés, mondatrészek, mondatzavar (az altípusok felsorolásával). A tartalomjegyzékből (5–11) pedig az is kiderül, hogy a Szerkezet cikkcsoporton kívül négy másik cikkcsoportban is találhatunk a mondat szerkesztéssel, szintaxissal foglalkozó cikkeket: a Csere csoportban 49. Vonzatzavar, 54. Vajon *ami* vagy *amely*? Vagy mellérendelés?; a Szórend alatt 98. Mindegy, hogy hol az utalószó?, 113. A (relatív) főmondat szórendje; az Egyeztetés fejezetében 177. Egyeztetés az odaértett alannal is, 190. Egyeztetés (hiánya) az értelmezős szerkezetben, végül a Birtoklás részben 200. A többes birtokok egyeztetése, 206. A birtokost jelölő részeshatározó. Ez is mutatja, milyen szerteágazó, egyben azonban milyen nehezen áttekinthető ennek a hatalmas műnek a tartalma.

Erről tanúskodnak, paradox módon, sikertelen kereséseim is. Szerettem volna valamit találni a régebbi nyelv művelők által folyamatosan kárhozott terpeszkedő kifejezésekről (vmit *nyer*, vmire *kerül* stb.), továbbá az *amely(ek)et* tárgy utáni állítmány alanyi vagy tárgy ragozásáról. Mind a kettőről cikket készülök írni, és nagyon kíváncsi lettem volna ÁGOSTON MIHÁLY példáira, véleményére. Ám a tárgymutatóban se *terpeszkedő*, se *terjen-gős*, se *körülíró kifejezés* címszó nincs, ahogy *alanyi ragozás*, *tárgyas ragozás*, *állítmány ragozása* stb. se. A *nyer*, a *kerül* és az *amely* szokat pedig már eleve nem lehetett keresni, mivel a könyvnek nincs szómutatója. (A tárgymutató tartalmaz ugyan szavakat, kifejezése-

ket is, de nem a maguk betűrendi helyén, hanem a megfelelő tárgykör alatt.) Ebből azt a tanulságot kell levonnunk, hogy szükség lett volna egy részletes szómutatóra is, például a gyakorlatilag funkció nélküli „Betűrendes összesített cikkjegyzék” (382–8) helyett.

ÁGOSTON MIHÁLY a könyv bevezetésében több ízben is említést tesz a magyar média-nyelv „hanyatlásáról”, és ennek kapcsán újból (1990-es könyvéhez hasonlóan) „rendszerbomlást” is emleget. Például az „Elháríthatjuk a mondatzavart” alfejezetben így: „a hanyatlás jelen van a mai nyelvhasználatban, sőt hogy a rendszerbomlás ténye már túljutott azon a fokon, melyet egy-egy életerejében meggyöngyült, kis nyelvközösség kommunikációja – a 21. század adott körülményei között – tudatos beavatkozás nélkül is (azaz csak spontán megújulással és öntisztulással) ki tudna heverni” (22). Vagy másutt: „a példák (az anyaországok is) – általában enyhén, de egyértelműen és nemritkán – a rendszerbomlás tényét is szemléltetik” (35).

Bomlásról beszélni szerintem túlzás, hiszen ami egy adott ponton megbomlik, az egy másik ponton, illetőleg módon helyre is áll. Ebben a kérdésben inkább É. KISS KATALIN véleményét osztom: „Az emberi nyelvek szükségszerű, lényegi tulajdonsága az állandó lassú változás. Ha egy nyelv egymás utáni időbeli változatait egymásra vetítjük, mindig találunk olyan alrendszereket, melyek felbomlanak, majd újrarendeződnek[,] vagy éppen kihullnak a nyelvből, melyek tehát egy adott időpontban egy korábbi időbeli állapothoz képest a leépülés, azaz a romlás jeleit mutatják. [...] Ha az idők folyamán egy nyelvi alrendszer összeomlik, akkor többnyire valamely másik alrendszer veszi át a szerepét. Máskor egy alrendszer csak a korábbi állapotához képest látszik rendezetlenné; valójában egy másik logika szerint épült újjá” (É. KISS KATALIN, A „nyelvromlás” – egy szinkron szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora. In: CSERNICSKÓ ISTVÁN – KONTRA MIKLÓS szerk., Az Üveghegyen innen. Anyanyelvátváltatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. PoliPrint Kft.[.] és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 2008: 17–8).

Ettől a jobbra csak elméleti jelentőségű vitakérdéstől függetlenül az ÁGOSTON MIHÁLY kitűzte cselekvési program (munkaprogram) helytálló és követhető: „a nyelvi életfeltételek és a nyelvhasználat épségének állapota [...] a közösség kommunikálásában átfogóan figyelendő, mérendő és mérlegelendő” (22). A szerző kutatói és népművelői ars poeticaja tökéletesen egybecseng azzal, amit mestereimtől, LŐRINCZE LAJOSTÓL és GRÉTSY LÁSZLÓTÓL tanultam: „A nyelvőr dolga [...] nem a rábeszélés, még kevésbé az, hogy a saját tetszését vagy nemtetszését fejtsse ki szakszerűen, hanem többek között az, hogy ismertesse, szemléltesse, egymással párhuzamba állítsa a meglevő változatokat és azok elterjedtségének fokát, valamint hogy tudatosítsa: a szaktudomány szempontjából mely fejlemények előnyösebbek anyanyelvünk életerejének gazdagodására” (24).

ÁGOSTON MIHÁLY kézikönyve: opus magnum, magyarul nagy alkotás, amely egy több mint öt évtizedes pálya eredményeit összegezi. De hadd legyenek ebben is telhetetlen, amikor arra kérem a szerzőt, írjon továbbra is nyelvművelő cikkeket, akár rovatban, akár azon kívül. Építve ezzel anyanyelvünket, erősítve „anyanyelvű kommunikációnk hitelét”.

KEMÉNY GÁBOR